

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

3. קשר מספרי: מנורת המקדש היא בעלת **שבעה** קנים, והמספר שבע הוא יסוד מנחה מרכזי במבנה המזמור: יש בו 7 פסוקים (בלי הכותרת)²; יש בו 49 מלים (7x7); בפסוק המרכזי 49 אותיות³: "ישמחו וירננו לאמים פי תשפט עמים מישור ולאמים בארץ תנחם סלה"

ב. המזמור - תוכן

ההסבר השלישי שהבאנו מוביל אותנו למנהג שקבעו המקובלים לומר מזמור זה לאחר ספירת העומר בכל ערב⁴. נשתמש בעובדה זו כאמצעי לביאור המזמור. הקשר המספרי ברור, גם בספירת העומר שולט המספר 7 וכפולתו: 7 שבועות, 49 ימים. אך נחטא למזמור אם נניח, שרק המבנה המספרי הוא שקבע את שייכותו לימי הספירה, בלא לחפש את הרקע התוכני והעיוני הקושר ביניהם.

תחילה נבדוק מה הן האפשרויות להבין את הרעיון המרכזי של המזמור:

1. ברכת היבול של ארץ ישראל: יש המשערים, על-פי הפשט, שימי ספירת העומר הם "שבועות חוקות קציר" והמזמור הוא הודיה על ברכת היבול⁵. וכך הוא אומר בסיכום: "המזמור פותח בלשון המעלה בזיכרון את ברכת הכוהנים לרמוז, שבברכה שנשתלחה ביבול האדמה יש משום קיום הברכות שה' מברך את ישראל בפי הכוהנים". בביאור זה - פסוק המפתח הוא, כמובן, פסוק ז: "ארץ נתנה יבולה, יברכנו אלהים אלהינו". הברכה היא ברכה של נכסים, של פרנסה.

זכור, שגם בהיגד הראשון של ברכת כוהנים, "יברכך ה' וישמרך" - לשון **'ברכה'** מוסב על ברכה חומרית. ראה למשל רש"י שם: "יברכך, שיתברכו נכסיד; וישמרך, שלא יבואו עליך שודדים ליטול ממונך", וכן הרב הירש בפירושו לתהלים שם: "נמצאת אומר - הברכה הראשונה מברכת את ישראל בהצלחת נכסיהם הגופניים והחומריים". נוסף לכך גם את הלשון הפותחת את ברכת השנים שבתפילת שמונה-עשרה - "ברכנו" או "ברך עלינו", שעניינה בקשת גשמים והצלחת היבול.

² הכותרת מלמדת על פרטים הקשורים לביצוע המזמור ולא לתוכנו, כגון אופן השירה וסוג הכלי. וראה על כך במבואו של ר' עמוס חכם לפירוש ידעת מקרא לתהלים, עמ' [ה] ואילך,

³ וראה הערתו של ר' עמוס חכם (עמ' שפז), שמניין זה מתקבל כאשר המלים "תשפוט", "מישור" הן מלאות, שלא כנוסח המסורה.

⁴ ראה עמוס חכם שם. ויש עוד הזדמנויות שהמזמור נאמר בהן, כגון מוצאי שבת, לפני ברכת המזון, לפני ברוך שאמר ועוד. אני שומע מאנשים שהמזמור נחשב "סגולה לפרנסה".

⁵ כגון **רד"ק**: "גם זה המזמור נאמר על **קיבוץ גלויות ישראל**" ובהמשך: "ישמחו וירננו לאומים כי תשפוט עמים מישור" - העמים שיבואו עם **גוג ומגוג** תשפוטם במישור" (רד"ק, הפירוש על ספר תהלים, מהד' אברהם דרום, מוסד הרב קוק 1974, בפירוש לפסוק ה).

החיד"א: "המפרשים פירשו המזמור הזה **לגאולה העתידה** ואפשר לרמוז לפי דרכם - 'ישמחו' אותיות 'מישחו' דכשיבוא משיח בבי"א, אז ישמחו וירננו לאומים" (החיד"א, יוסף תפילות, ספר המרכז שני פירושים שלו - יוסף תהילות וחומת אנך, חסרה שנת דפוס) ספר זה יוזכר עוד כמה פעמים להלן במאמר. **המאירי**: "גם זה המזמור נראה שחובר על קיבוץ הגלויות" (המאירי, פירוש לספר תהלים, הוצאת מקיצי נרדמים תשי"ד).

2. **אחרית הימים**: יש פרשנים הרואים את נקודת הכובד של המזמור ברעיון אחרית הימים. מוזכרים כאן תיאורים של "תשפט עמים מישר ולאמים בארץ תנחם סלה", "יודוך עמים פלם". אימתי יקרה כל זה, לאיזו מציאות הדבר יכול לכוון, אם לא לאחרית הימים של "ונהרו אליו כל הגוים" של ימות המשיח, אם לא לעתיד, שבו קבלת עול מלכות שמים תהיה לקניין כללי של כל העמים?⁶

3. **מזמור רב משמעי - פירוש נוסף**: למעשה, כמו ברבים ממזמורי תהלים טמונים במזמור הזה כמה רובדי משמעות⁷, והוא נכתב לא רק לשעתו אלא לדורות: הוא מכוון לברכה חומרית וגם לברכה רוחנית⁸; הוא מכוון לעתיד משיחי והוא גם עבר⁹; הוא יהודי והוא גם אוניברסלי¹⁰. בעל המזמור שוזר את כל המוטיבים באמנות מבנית סגנונית ורעיונית כפי שנראה בהמשך.

אין פלא אם תתפרש במזמור תקופה אחרת, כמעט בלתי צפויה, כך עושה הזוהר בראש פרשת יתרו¹¹:

"בשעתא דאתא משה לפרעה ואמר ליה: 'ה' אלהי העבריים נקרה עלינו' (שמות, ג', יח) פתח איהו ואמר: 'לא ידעתי את ה' ובעא קב"ה דיתייקר שמה בארעא כמה דאיהו יקירא לעילא. כיוון דאלקי ליה ולעמיה אתא ואודי ליה לקב"ה ככתב 'ה' הצדיק'. איהו דהוה מלכא קרופינוס דכל עלמא, כיון דאיהו אודי, כל

⁶ לשונו של הרב שמשון רפאל הירש בפירושו לספר תהלים, הוצאת מוסד הרב קוק תשכ"ב (מתורגם מגרמנית). ספר זה יוזכר עוד כמה פעמים להלן.

⁷ ר' פייבל מלצר (פני ספר תהלים, הוצאת מוסד הרב קוק, תשמ"ג, עמ' קסד-קסז) סוקר את המזמור, ומזכיר את יחזקאל קויפמן הרואה בעיקר את 'ברכת היבולי' כרעיון חשוב. לדעת מלצר המזמור הוא בעל כמה ברדים, וכך דעתו של ר' עמוס חכם **פעיקרון** כללי לכל מזמורי תהלים (מבוא לפירוש תהלים, עמ' [טו]).

דוגמה מאלפת לתכונה זו של מזמורי תהלים - ריבוי המשמעויות - יש בפירושים לפסוק "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו" (תהלים, קכ"ב, ג). כל דור ופירושו: **שנות כיבוש וחילוק** - כמאן דאמר "ירושלים לא נתחלקה לשבטים"; **מלכות דוד** - בחירת המקום בתפר בין יהודה (שבטי לאה) ובנימין (שבטי רחל); **בבית שני** - העיר העליונה והעיר התחתונה; **בימינו**, ימי שיבת ציון המיוחדת - העיר העתיקה והעיר החדשה; **ולעתיד לבוא** - ירושלים של מעלה וירושלים של מטה. כל דור וירושלים המאוחדת והמאחדת שלו.

⁸ על 'לשון הברכות' ראה להלן (סעיף 3ד-).

⁹ על הזמן הגמיש במקרא בכלל ובספר תהלים בפרט ראה במבואו של ר' עמוס חכם, עמ' [ט"ז].

¹⁰ על כך ראה בדיונונו להלן (סעיף 2ג-).

¹¹ דפוס מנטובה, דף סז, ע"ב - סח, ע"א. התרגום: בשעה שבא משה לפרעה ואמר לו: "ה' אלהי העברים נקרה עלינו" פתח הוא ואמר: "לא ידעתי את ה'". ורצה הקב"ה שיתכבד שמו בארץ כמו שהוא מכובד בעליונים. כיוון שהכה (הקב"ה) אותו ואת עמו, בא והודה בקב"ה, כמו שכתוב: "ה' הצדיק". הוא שהיה מלך חשוב (לא מצאתי תרגום למלה 'קרופינוס' ותרגמתי כמו ביאור 'הסולם') של כל העולם, כאשר הוא הודה, כל שאר המלכים הודו, כמו שכתוב: "אז נבהלו אלופי אדום", בא יתרו, כוהן עליון וגדול, רב-כוהנים של כל האלוהויות האחרות והודה בקב"ה, ואמר: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים". כך עלה והתכבד הקב"ה בכבודו בעליונים ובתחתונים, ואחר כך נתן את התורה בשלטון מושלם על הכול. אר"ש לר' אלעזר בנו - על זה כתוב: "יודוך עמים אלהים, יודוך עמים כולם".

שאר מלכין אודון דכתיב: 'אז נבהלו אלופי אדום'. אתא יתרו¹² כומרא עלאה ורברבא רב ממנא דכל טעוון אחרינן ואודי ליה לקב"ה ואמר: 'עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים' כדין אסתלק ואתייקר קב"ה ביקריה עילא ותתא ולבתר יחב אורייתא בשלימו דשולטנו על כולא. אמר רבי שמעון לרבי אלעזר בריה, על דא כתיב: 'יודוך עמים אלהים יודוך עמים כולם'.

פירוש מהרח"ו (ר' חיים ויטאל): 'יודוך עמים אלהים - כשיודוך עמים שעשו עצמם אלוהות, הם פרעה וחבריו, כל שכן שיודוך עמים כולם'.

פירוש ניצוצי אורות (החיד"א): 'פירוש עמים שהם אלוהים, היינו העליונים ואחר כך עמים כולם למטה'.

לפי החיד"א כשיודוך בעולמות העליונים יודוך גם בעולמות התחתונים, דהיינו, "עמים" השני הוא המכוון לפרעה וחבריו.

הזוהר, לפי שני הפירושים, אינו מפרש את "אלהים" בפסוק כקריאה או כפניה: "אלוקים! יודוך עמים" (דעת מקרא), גם אין מתפרש לו הפסוק כתוכנו של המושא: "יודוך עמים שאתה אלוקים". אלא כלואי, וליתר דיוק כלואי תמורה: "עמים, שהם אלוהים, יודוך", ובהקשר זה "אלוהים" הוא, כמובן, חול.

מה למדנו מפירושו של הזוהר: התורה לא ניתנה במעמד הר סיני, עד שלא הודו כל יושבי תבל בשלטונו של הקב"ה. כל העולם כולו מיוצג על ידי שני המרכיבים העיקריים, שני הממסדים של מלכות וכהונה - פרעה ויתרו¹³. בקטע מקביל בעמוד קודם בזוהר הדבר אפילו מנוסח בצורה מותנית: "ועד דאסתליק קב"ה ביקריה כד אודין אילין קמיה, לא איתייהבת אורייתא" [תרגום: כל עוד לא התעלה הקב"ה בכבודו בעקבות הודאת אלה בו - לא ניתנה התורה!]

נחזור לשאלתנו שבראש הסעיף. הקשר בין המזמור לספירת העומר אינו רק מספרי, המקובלים בעקבות הזוהר ראו כאן שלב הכרחי בדרך לקבלת תורה, או למתן תורה. כדי להגיע לסיומו של התהליך שהחל ביציאת מצרים יש צורך, כביכול, בהכרה פוליטית (פרעה) ובהכרה דתית (יתרו) של כל העולם במלכותו של הקב"ה. אשר על כן, אנו מכריזים כל ערב לאחר ספירת העומר על תקוותנו וביטחוננו, שהדרך סלולה וההכרה האוניברסלית, כפי שהיא מובעת במזמור, אכן קיימת¹⁴.

¹² הערת ניצוצי אורות (החיד"א) למקום: "קיים ליה כמאן דאמר יתרו קודם מתן תורה בא".
¹³ קשר נוסף של המזמור ליתרו רמוז באופן אחר בזוהר, כעימות בין אהרן הכהן ליתרו: פרשת יתרו בזוהר פותחת בפסוק "וישא אהרן את יָדו" (ויקרא, ט', כב) הכתיב הוא חסר, ידו, והזוהר אומר על כך: "בגין דבעי לארמא ימינא על שמאלא", אהרון (בברכת כוהנים - ראה רש"י על אתר) משליט ימין על שמאל. ויתרו מייצג את השמאל - כהן 'און' = כהן השמאל = כהן הסטרא אחרא. ו'און' מזוהה כשמאל עפ"י הניגוד בשמו של בנימין, אמו קראה לו 'בן אוני', ויעקב קפץ וקרא לו - בנימין - בן הימין.

¹⁴ בעקבות פירוש הזוהר, מן הראוי לבדוק את הרעיון הבא: בשלוש נקודות-מוקד בהיסטוריה - בריאה, התגלות וגאולה - יש רקע אוניברסלי ולא רק רקע לאומי. (שלוש נקודות-מוקד אלו הן הציר בספרו של רוזנצויג - כוכב הגאולה, והן קדקדיו של אחד המשולשים בכוכב). הופעתו של הקב"ה אינה מצטמצמת, וכל העולם חש בה ומודה בה.

רעיון נוסף שראוי להזכירו הוא: כדי לקדש את שמו הקב"ה בוחר לפעמים דווקא את השליחים הבלתי צפויים ביותר, את הניציגים המובהקים של הצד שכנגד - במקרה זה פרעה ויתרו - והם אלה שבהודאתם

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

אמרנו שהמזמור רב משמעי, ניתן לצעוד עוד צעד ולשזור בו את כל המוטיבים והפירושים דלעיל: מנורה, אחרית הימים, ברכת היבול ומתן תורה. **המנורה** מסמלת מראה נבואי של אור מתפשט¹⁵, הוא **אור התורה** המשפיע על כל העולם, "כי נר מצוה ותורה אור". שעת **מתן תורה** הייתה שעה מיוחדת, שבה הכיר כל העולם במלכותו של הקב"ה. המשכו של התהליך ועיצובו מוטל על כתפיו של **עם ישראל בארץ ישראל**, הוא שעליו לשמור על הגחלת גם אם תכבה או תזדייף אצל עמים אחרים. וסופו של התהליך במהלך **אחרית הימים** הנבואי, כשכל העמים ישובו למקור האמת ויכירו מחדש בשלטון ה'.

עד כאן למדנו להכיר את קווי הרעיון המרכזיים של הפרק, בפרקים הבאים ניגש, בעזרת תבנית אחרת, לבירור הפרטים.

ג. בתים ופזמון - עוד על קשר בין צורה ותוכן

1. תבנית שיר

ראינו לעיל כיצד תבנית המנורה שפכה אור על רעיונו הכולל של המזמור, נוסף עתה לניתוח המזמור תבנית אלטרנטיבית, המעמידה את שורות המזמור בדמותו של שיר בן ימינו, בצורה של בתים ופזמון. העמדה זו תשלים את הרעיון הכללי מתוך לימוד אבריו. וזו הצורה:

למנצח בנגינת מזמור שיר
אלהים יחננו ויברכנו / יאר פניו אתנו סלה / לדעת בארץ דרכך / בכל גוים ישועתך
יודוך עמים אלהים / יודוך עמים כלם
ישמחו וירננו לאמים / כי תשפט עמים מישר / ולאמים בארץ / תנחם סלה
יודוך עמים אלהים / יודוך עמים כלם
ארץ נתנה יבולה / יברכנו אלהים אלהינו / יברכנו אלהים / וייראו אותו כל אפסי ארץ

בתבנית זו הועמדו שלושה בתים: הראשון והשלישי מורכבים כל אחד משני פסוקים, והבית השני - פסוק לעצמו¹⁶. בין הבתים משובץ הפזמון החוזר.

משפיעים על כל העולם. וראה על רעיון זה ניתוח מרתק במאמרו של ר' אלחנן סמט "גדול הוא קידוש השם מחילול השם" - מלכים א פרק י"ג - הסיפור ופשרו - על נביא השקר שהפך לנביא אמת, ובהדגמה שם על הפלשתים שהחזירו את ארון ה' (מגדים ו [אלול תשמ"ח]), עמ' 71-72).
15 על מנורה כמסמלת מראות נבואיים ראה מאמרו של ר' יואל בן-נון, "יום ייסוד היכל ה' (על-פי נבואות חגי וזכריה)", מגדים יב (תשרי תשנ"א), בעיקר מעמ' 66 ואילך.
16 פסוק הבית השני הוא פסוק ה. בשל אורכו הוא מתחלק באמצעות טעמי המקרא על-ידי 'עולה ויורד' (במלה לאומים), לשמאלו אתנחתא (במלה מישור) ולשמאלה שלשלת גדולה (ולאומים).
שני פירושים ב'דעת מקרא' למשפט "ולאמים בארץ תנחם סלה": 1. כמו הטעמים המפסיקים, כמשפט ייחוד - את הלאומים - אתה מנחה בארץ; 2. על-פי התקבולת לצלע הקודמת: את הלאומים אשר בארץ, היושבים בארץ - אתה תנחה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מה ההבדל בין העמדה זו לבין ההעמדה של המנורה? בצורת המנורה אנו קולטים את הכולל, המבט המקיף מרשים אותנו עד כדי טשטוש הפרטים. לעומת זאת העמדה כזו של בתים ופזמון מאלצת את עין הקורא לשים לב, לנתח הקבלות, דקויות לשון ויסודות מנחים. נלמד תחילה מה הובלט:

א. בולט מקומו ותפקידו של **הפזמון**, מעתה אין גם צורך להציב ציבור ושתי מקהלות כפי שהציע ר' עמוס חכם. אפשר להעמיד זה מול זה שני צדדים - ציבור ומקהלה או מקהלה מול מקהלה. איכותו השירית והמקצבית מקבלת עיצוב חזותי.

ב. ניתן להבליט קווים ויסודות מנחים במזמור: המלה 'ארץ' מופיעה בשלושת הבתים: בית א - צלע שלישית; בית ב - צלע שלישית; בית ג - בראשו ובסופו. המלה 'סלה' מופיעה בבית א ובבית ב ומקומה שונה.

ג. מקומו של השם 'אלהים': השם מופיע רק בבתי א, ג. המזמור פותח בשם 'אלהים' ומסיים 'אפסי ארץ' וכך מתהווה מסגרת לרעיון כולו - שלטונו של ה' בעולם.

בבית ג נוצרת כפילות: יברכנו אלהים אלהינו / יברכנו אלהים. ברישום השיר ושוורותיו לפי הפסוקים נפתח ביניהם פסוק חדש ונראה כאילו זו חזרה סגנונית, בעוד שבהעמדה כזו במרכזו של הבית - הדבר דורש הסבר.

2. שיר אוניברסלי או שיר יהודי

נתאר תחילה את הרקע האנושי של המזמור, ועל פי הרקע יתבארו בחדא מחתא כל הפרטים דלעיל. במזמור זה יש סימנים אוניברסליים מחד וסימנים יהודיים מאידך.

סימניו כמזמור אוניברסלי

א. **כתובת אוניברסלית**: "למנצח בנגינת מזמור שיר". רק מזמור זה והמזמור הקודם לו, מבין אלו הפותחים ב"למנצח", אין מוזכר בהם שם פרטי. כל שאר המזמורים הפותחים בכותרת "למנצח" מיוחסים, ברובם לדוד וחלקם לאחרים¹⁷. אוניברסליות אינה מחייבת

בחרתי לחלק את הפסוק לצלעות לפי הפירוש השני ("בארץ" כלואי), כי הוא מאפשר העמדה טובה יותר של הבתים זה מול זה גם מבחינת התוכן, וגם מבחינת המקצב. אין מניעה להציג את השיר גם במבנה בתים שכזה:

אלהים יחננו ויברכנו
יאר פניו אתנו סלה
לדעת בארץ דרכך
בכל גויים ישועתך

יודוך עמים אלהים יודוך עמים כלם

וכי. העדפתי את ההצגה לרוחב המאפשרת את ראיית הבתים והפזמון, ועם זאת אינה מאבדת את 'הריכוז'. הצגה של בתים לאורך עלולה לפזר את ראיית הפרטים.

¹⁷ ספרתי 34 לדוד, 9 לבני קורח, 5 לידותון, 2 לאסף. כיוון שהרוב הוא לדוד, יש מי שאומר לייחס את 2 המזמורים ס"ו ס"ז גם הם לדוד (יפת בן עלי, בתוך: אוריאל סימון, ארבע גישות לספר תהלים מרס"ג עד ראב"י, בר-אילן, תשמ"ד, עמ' 76) אך אבן עזרא אומר: "גם זה המזמור לא ידענו מי חיברו".

זיקה פרשנית מסוימת למישהו, אתה אמנם צריך להיות נזון מהרמזים שבפרק, אך הרשות נתונה¹⁸.

ב. שם 'אלהים' - בעוד ששם ההוויה בן 4 אותיות מיוחד לישראל, הרי שם 'אלהים' מורה על ההנהגה הכוללת של הקב"ה בטבע ובעולם, לכן 'אלהים' הוא שם משותף, הוא גם קודש וגם חול. כך יש המנמקים באופן זה את ניסוחו בפרק א' בבראשית¹⁹. והשווה לברכת כוהנים, המכוונת בפירוש לישראל בלבד, נזכר בה בשלושת הפסוקים שם הויה בלבד.

ג. לשון רבים - "יברכנו, יחננו, ייראו אותנו" - לשון אופפת כול, מאפשרת מסגרת רחבה, אינה מוגבלת לפרט זה או אחר, מלווה תחושה של כלל מקיף וגורף. ושוב בולט הניגוד ללשון יחיד של ברכת כוהנים המכוונת רק לישראל.

ד. לשונות כלליים - גויים, עמים, לאומים²⁰, בייחוד בפזמון החוזר. אמנם כל מרכיב לעצמו אינו בגדר הוכחה חותכת, אך הצטברותם של המרכיבים מכוונת את הקורא אל הרקע האוניברסלי.

סימניו כמזמור יהודי

הצטברותם של הסימנים הקודמים הייתה עלולה לטשטש את דמותו כבעל זיקה מיוחדת לישראל. לכן כמשקל נגד - המזמור פותח מיד בהתחלה במין 'קוד' או 'סימן' זיהוי, שאין ספק לגביו שהוא מכוון לישראל: "אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו". מלים אלו יש בהן איתות ברור שעליך לחפש תכנים ישראלים, הם מעלים אצל כל אחד את הקשר לברכת כוהנים, ומי שמוזהה את ה'קוד' לא יטעה בחותם היהודי. איך מתחלקים הבתים בין ישראל לעמים ומה הם יחסי הגומלין? תחילה נמפה את המזמור ונשייך כל בית לבעליו. על פי ה'קוד' של ברכת כוהנים בית א מדבר **בישראל**; ועל פי הביטויים החוזרים 'עמים, לאומים' - בית ב מדבר **בעמים**. ואילו בית ג יצטרך להתחלק ביניהם: "ארץ נתנה יבולה, יברכנו אלהים אלהינו מדבר **בישראל**. ואילו 'יברכנו אלהים וייראו אותו כל אפסי ארץ' - מדבר **בעמים**. על בסיס מיפוי זה נבדוק את פרטי היסודות המנחים שהוזכרו לעיל, ובדיעבד - הבדיקה וההגדרה זיינו זה את זה.

¹⁸ המלבי"ם מותח רשות זאת ומתאר, כדרכו, במזמור זה כמזמורים אחרים, סיטואציה מוגדרת מאד, מאולצת למדי, מחייו של דוד.

¹⁹ ראה: מ"ד קאסוטו, תורת התעודות, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 19 ואילך.

²⁰ 'לאומים' ו'עמים' בוודאי באים לכסות צדדים שונים: אתניים, גיאוגרפיים ומדיניים, בלי שנוכל לחדד במזמור זה משמעות מוגדרת. במקומות רבים בתנ"ך משמעותם נקבעת על ידי התקבולת. לעומת זאת גויים' שבפסוק "בכל גוים ישועתך" מוגדר על-פי ההקבלה למשפט "לדעת בארץ דרכך", ופירושו כנראה 'בכל העולם, בכל הגוים'. הרב הירש מנסה לחלק גם כאן: גוי - הופעתו של עם כלפי חוץ; עם - החברה בגיבושה הפנימי; לאום - המדינה כמשטרו הארגוני של העם וכבאת כוחו של משטר זה.

3. בין ישראל לעמים

המלה "סלה"²¹ נמצאת בבית א ובבית ב. קל יותר להסביר את מקומה בבית ב, שבו היא חותמת את מסגרת הזיקה שתהיה בין העמים לקב"ה: "ישמחו וירננו לאַמים, כי תשפֹּט עמים מִשֶׁר, ולאֲמִים בארץ תִּנְחַם סלה". מלות המפתח הן "משפֹּט" ו"מישור", הרומזות להנהגה של צדק, של שופט שאין לו זיקה אישית. הכול נרגעים ושקטים במקום שיש בו תחושה של צדק הוגן ומשפֹּט אמת, זוהי זיקה שבין מלך לנתיניו.

לעומת זאת, בבית א "סלה" חותמת באמצעו של הבית רק את ה'קוד' של ברכת כוהנים: "אלהים יחננו ויברכנו, יאר פניו אתנו סלה". מה תוכנה של הזיקה הזו שבין הקב"ה לישראל, במה היא מתייחדת? ברור שהיא נושאת אופי אחר מזו שבין הקב"ה לעמים. בזיקה לישראל יש חן, ברכה, אור פנים. יש כאן ביטוי מעודן יותר, קשר עמוק יותר, זיקה אינטימית, פרטית. זוהי זיקה שבין אב לבניו. וזיקה זו, תיאורה בפסוק נחתם במלה "סלה", כמו שנחתם התיאור של הזיקה לעמים.

חלקו השני של בית א מציג שלב מִגֶּשֶׁר. תוכנה הוא ישראל אך נמעניה הם כל העמים: "לדעת בארץ דרך, בכל גוים ישועתך". תוכן הדברים אומר, שהזיקה שבין ישראל לקב"ה לא תישאר חבויה בין ישראל לה', אלא תתפרסם בכל העולם; ולא רק שתתפרסם, אלא גם תזכה להכרה.

"לדעת... דרך" מזכיר את דברי משה רבנו "הודיעני נא את דרךך" (שמות, ל"ג, יג). ההבנה וההכרה של העולם בהשגחתו של הקב"ה על ישראל יהיו נחלתם של כל האומות. 'דרךך' כאן מקביל ל'**ישועתך**', והם שני ביטויים של אותו עניין. ההקשר של '**ישועה**' במקרא הוא **ישראלי** ורוב המקראות הם בתהלים²². 'דרךך' ו'**ישועתך**' יוודעו בכל גוים. ועל רקע זה יש לנו שני 'בארץ' מקבילים. הראשון "לדעת בארץ דרךך" עניינו הקֶשֶׁר שבין **ישראל לה'**, קשר של ישועה, ואילו 'בארץ' שני, "ולאֲמִים בארץ תִּנְחַם סלה" עניינו הקֶשֶׁר **בין העמים לה'**, קשר של משפֹּט וצדק.

קשר זה בשני אופניו מקבל ביטוי גם על ידי מקומו של שם 'אלהים'. בבית א מוזכר שם אלהים, הוא נוכח נוכחות גלויה ומודגשת. בבית ב המדבר באומות, שם אלהים אינו נזכר כלל, נוכחותו הגלויה אינה מחויבת. בעזרת כלי המשפט והמישור אפשר גם להנחות מרחוק, והדברים מתארגנים כביכול מאליהם.

אפשר שגם בגופים בולט הבדל זה: "אלהים יחננו" - **אותנו**, גוף ראשון. לעומת "תִּנְחַם סלה" - **אותם**, גוף שלישי.

²¹ על 'סלה' ומשמעותיה בתהלים ראה עמוס חכם (מבוא, עמ' [ז]), הרואה בה "סימן לנעימה". הרב הירש, בפירושו לפסוקים ו-ח, בוחר לראות ב'סלה' נקודת מוצא לחלוקה משולשת של כל המזמור, כשלוש מדרגות של התקדמות האנושות: 1. הכרה ברצון ה' בחוג היהודי; 2. הכרה אצל מנהיגי העמים; 3. הכרה אצל כל העמים, בלי חציצה של המנהיגים.

²² 41 היקרויות מתוך 75, זה המצב בערך גם בשם עצם אחר, יִשַׁע, וגם בשורש י-ש-ע - ההקשר הסימנטי הוא בבירור ישראלי.

מה קורה בבית ג - רצונך, יש חלוקה. רצונך, יש עימות. רצונך, יש שותפות. אומר הצד הישראלי: "ארץ [ישראל]²³ נתנה יבולה" - זכינו בברכה שהבטחתנו, וזאת זכינו בברכה של 'אלקים' שהוא 'אלקיני' - שזיקתו אלינו כזיקת אב לבניו. ואילו בן אומות העולם אומר: "יברכנו אלהים" - גם אנו זכינו בברכה, אך זו אין בה מן הסממנים האינטימיים, מהותה כזיקת מלך לנתיניו בבחינת "וייראו אותו כל אפסי ארץ". ואפשר שהניגוד הצלילי של "יאר פניו" / "ייראו אותו" מחזק את הניגוד התוכני.

נסכם: ראינו איך תוכנו של המזמור 'בין ישראל לעמים' מובע ומוטבע במבנה המזמור, ראינו איך הפרטים במזמור מעצבים את הרעיון ומשתלבים בו, בעזרת הפעלים (יחננו / תשפוט), בצלילים (יאר / ייראו), בכינויים (אלהינו / אלהים), בדו-משמעות של מלה (ארץ נתנה יבולה / אפסי ארץ), ועל כולם במסגרת הכוללת, הפותחת וחותרת את המזמור: אלהים / אפסי ארץ.

עתה נעבור לדון בפזמון, וזאת בסעיף הבא.

4. הפזמון: "יודוך עמים אלהים, יודוך עמים כלם"

אם פירשנו נכון את עמדתו של בעל המזמור, מתבקשת השאלה, איך משתלב הפזמון במערך הזה. אנו יכולים להבין על מה מודים העמים לאחר בית ב: על מה שהעניק להם ה'. אך על מה הם מודים לאחר בית א? האם על מה שהעניק ה' לישראל?

אמנם כן! רעיון מוכר בתנ"ך הוא, שכאשר הקב"ה עושה נפלאותיו לישראל ומפגין את קרבתו אליהם - כל העולם כולו מתרשם. למשל: "הללו את ה' כל גויים, שבחוהו כל האֱמִים" למה? "כי גבר עלינו חסדו" (תהלים, קי"ז, א-ב)

וכך גם כאן, כשהעולם רואה את המתרחש בבית א, הכול מתרשמים ומודים, ואב לכולם יתרו, ששמע את כל אשר עשה ה' למשה ולישראל עמו ואמר: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים" (שמות, י"ח, יא).

על פי זה ניתן להציע פירוש שונה לכל הופעה של הפזמון: אחרי בית א - לאחר שראו מה הוענק לישראל - "יודוך עמים" פירושו יודו בך במלכותך. כך גם יתרו, "עתה ידעתי כי גדול ה'". ואילו אחרי בית ב, לאחר שה' מעניק מטוב לגויים, "יודוך עמים" מתפרש יודו לך על כל מה שהענקת להם.

התקדמנו בשלבים בהבנת המזמור: תחילה הרעיון המקיף, ואחר-כך הפרטים. עתה הזמן לבדוק את מה שאינו מסופר, וזאת משני כיוונים: 1. מהו הרקע המשפיע, התשתית המזינה, שעל קרקעה צמח המזמור? 2. מה היינו מצפים שייאמר ולא נאמר?

ד. המזמור וברכת כוהנים

כאמור, ברכת כוהנים עומדת ברקע המזמור, היא המודל שבדמותו פיתח בעל המזמור את תיאורו. וכבר הערנו לעיל²⁴ על כמה הבדלים העולים מהשוואת המזמור

²³ ראה לעיל, סעיף ב.

²⁴ ראה לעיל, סעיף ג-2, ברכת כוהנים משמשת במאמר זה רק כרקע, ולכן הניתוח בהכרח איננו מלא. לניתוחה ולביאורה של ברכת כוהנים יש צורך בעבודה גדולה נפרדת, ולברכה זו כבר הוקדשו פירושים

לברכה: לשון ברכת כוהנים ביחיד לעומת לשון רבים במזמור; בברכת כוהנים מופיע שם הויה, ובמזמור שם אלהים. וכבר עמדנו על משמעות הדברים להבנת המזמור. נבדוק עתה עוד כמה נקודות השוואה:

1. המבנה המספרי

בדומה למבנה המספרי של המזמור, גם ברכת כוהנים ערוכה במבנה מספרי מאורגן היטב: יש בה שלושה היגדים מתפתחים בהדרגה, גם מספרית וגם תוכנית.

יברכך ה' וישמרך,

יאר ה' פניו אליך ויחנך,

ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

מספר המלים עולה בהדרגה: 3, 5, 7. ביטוי לשפע הולך ומתגבר. המספרים האלה כולם ראשוניים,²⁵ והם מורים על מקורו וראשוניותו של השפע. כל כולו של השפע הזה זורם בתוך מסגרת נתונה: האותיות - מספרן מִבְּטָא מספרים מעוגלים - 15, 20, 25 וסכומם הכולל נותן 60, מספר שגם בו ביטוי לשלמות, החידי"א אומר על דרך הסוד שהוא רומז לששים ריבוא.

במבנה יש שני מרכיבים יסודיים, שלמראית עין הם מנוגדים: שלמות וזרימה. שני המרכיבים האלה מופיעים הן במזמור והן בברכת כוהנים. בברכת כוהנים יש שלמות מספרית וזרימה בדירוג השורות והמבנה. ובמזמור: שלמות במספר 7 וזרימה באור המנורה השופע. וכמו שאין לומר על האור, שאורו נגרע על-ידי שימוש, שהרי "נר לאחד נר למאה", כך גם בברכה וגם במזמור. שני המרכיבים לא רק שאינם סותרים; אדרבה, הם משלימים זה את זה. לא שלמות פסיבית היא זו, אלא שלמות אקטיבית, משפיעה וזורמת.

2. סדר הברכות

הסדר שבמזמור - חן, ברכה, אור פנים - שונה מזה שבברכת כוהנים - ברכה, אור וחן. החידי"א מבאר זאת על דרך הסוד, אך נראה לי שהתופעה ביסודה מתבארת בעזרת כלל סגנוני מקובל במקרא, דהיינו: עריכה על פי המקצב, בבחינת - "כל הקצר קודם"²⁶ צירופים או רצף של מלים הנוטה לבוא בקביעות, יש נטייה לסדרם על פי האורך, הקצר

וניתוחים, אביא רק כמה מהם: "יעקובסון, נתיב בינה א, עמ' 339 ואילך; "י נחשוני, הגות בפרשיות התורה, 1981, עמ' 585 ואילך; "מ גרינברג, אנצקלופדיה מקראית, ערך 'תפילה'; "י מוריאל, עיונים במקרא לספר במדבר, עמ' 45; נחמה ליבוביץ, דפי פרשת השבוע לפרשת נשוא, שנים תשכ"א, תשכ"ב, תשל"א.

במובן המתמטי של המונח, היינו: אי אפשר לחלקם במספר אחר אלא בעצמם וב-1.²⁵ על כל התופעה ראה: שמא פרידמן, 'כל הקצר קודם', לשוננו לה (תשל"א), עמ' 117, 192 ושם דוגמאות רבות מן המקרא ומדברי חז"ל. כך מתיישבות כמה תמיהות על לשון המקרא, כגון הסדר של "שם חם ויפת" (שם, עמ' 119) וכן: "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים" (ויקרא, ז', לז). לפי סדר החוקים כפי שהובאו לפני כן, צריך להיות 'מלואים' לפני 'מנחה', ועל פי כלל זה מתבאר הסדר (שם, עמ' 122).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

קודם לארוך, כגון: חן וחסד, יום ולילה, עץ ואבן, סדום ועמורה, אמת ואמונה. כך במקרא, כך בחז"ל, וכך אצלנו: "[אלהים] יחנונו / ויברכנו / יאר פניו אתנו". יש בכך גם תועלת מצד התוכן, הרי בעל המזמור אינו חוזר על ברכת כוהנים בלשונה. בדרך של "כל הקצר קודם" הוא שומר על מקצבה ועל אופייה המתפתח של ברכת כוהנים.

3. לשון הברכות ותוכן

הספרי לפרשת נשוא, ומדרשי האגדה למקום, מספקים לנו כמה וכמה פירושים לכל נוסח ברכה, וכמה וכמה רעיונות ליחסי הגומלין שביניהם. ומוסיפים עליהם הרבה גם הפרשנים. כאן נצטמצם רק במה שנראה כנוגע ישירות למזמור.

א. **לשון ברכה** - הזכרנו לעיל²⁷ ש'ברכה' מתפרשת בברכת כוהנים כברכה חומרית, וכנגדה כאן במזמור - ברכת היבול: "ארץ נתנה יבולה, יברכנו אלהים אלהינו".

ב. **לשון 'חן'** - בספרי נשוא חמישה גוני פירושים ל'חן', ולא קשה לבאר את כולם על המזמור שלנו. מכולם נראה לי המתאים ביותר הפירוש השלישי: 'יחונך בדעת בבינה ובהשכל ובמוסר ובחכמה'²⁸. כך נוצר זוג ברכות משלים: יברכנו **בחומר** ויחנונו **בדעת**. גם ההקשר מסייע, שהרי בהמשך אנו קוראים: "**לדעת** בארץ דרכך"²⁹

גם הזוג שבשמונה-עשרה - ברכת "אתה חונך" וברכת השנים "ברכנו" מדברים באותו הקשר. "אתה חונך לאדם **דעת** ומלמד לאנוש **בינה** וחנונו מאתך **דעה** ו**בינה** והשכל" (כמעט כלשון הספרי, לפי נוסח התכלאל התימני), ולעומתה ברכת השנים: "ברכנו בכל **מעשה** **ידינו**, תן **טל ומטר**, **שמרה** וה**צילה** שנה זו".

ג. **יאר ה' פניו אתנו** - "**אתנו**" לעומת ברכת כוהנים "יאר ה' פניו אליך". השתנתה מלת היחס. האם מבין קפליה של מלת היחס ניתן ללמוד משהו? הרב הירש בפירושו למקום כותב: "לא רק לנו אלא אף אצלנו, בחוגנו, יאר ה' את מטרות ממשלתו וחפצו. יסייע חינו, כי בידנו ועל ידינו יאירו ממשלתו וחפצו בצורה בהירה כזאת, עד שיהיו ניכרים גם לאחרים בהביטם בתולדותינו ובחינו".

כדי לחדד יותר את ההבדל בין "**אלינו**" ל"**אתנו**", נקדים ביאור אספקט אחד (מבין רבים) של הדירוג בברכת כוהנים - האספקט העוסק ב**נוכחותו** של הקב"ה המברך את האדם: א. "יברכך ה' וישמרך" - עמדת המברך אינה חייבת לכלול את נוכחותו, הוא יכול להישאר רחוק; ב. "יאר ה' פניו אליך ויחונך" - עמדת המברך הולכת ומתגלית, עדיין לא בכל נוכחותה, רק באור הפנים, בהילה של האור; ג. "ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום" - עמדת המברך כבר מוחשית, נוכחותו מלאה, התגלות פנים ממש.

²⁷ ראה לעיל, סעיף ב-1.

²⁸ החיד"א אף מוצא רמז על דרך הגימטריא - מזמור ס"ז = 67, בגימטריא 'בינה'.

²⁹ וזו לשון הספרי (מהדורת הארוויץ-רבין, עמ' 44): "ויחונך - במשאלותיך..., ד"א יתן חנך בעיני הבריות..., ד"א ויחונך בדעת ובבינה ובהשכל ובמוסר ובחכמה, ד"א ויחונך יחנך בתלמוד תורה..., ד"א ויחונך יחנך במתנת חנם". לכל הפירושים מביא הספרי דוגמאות ממקומות אחרים, ורק לפירוש 'בדעת' לא הובא שום פסוק. אולי גם זה מוכיח, שזו המשמעות כאן. הספרי לא יכול להביא את הפסוק שלנו במזמור כדוגמה, שהרי ההקשר הוא אותו הקשר כמו בברכת כוהנים וממנו לא ניתן להוכיח.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בעל המזמור משתמש ברקע של ברכת כוהנים כנתון מוכר וידוע, והוא צועד ממנו צעד אחד נוסף. בגאולה העתידה - נוכחותו של ה' אינה חד פעמית, היא "אתנו" כל הזמן, מלווה אותנו וצועדת אתנו לאורך כל הדרך.

4. על מה שחסר

לא קשה לגלות במבט ראשון שחסר במזמור ההיגד השלישי של ברכת כוהנים. בעל המזמור וודאי לא דילג עליו מחוסר תשומת לב, או משום שלא ראה בו צורך. חיסרון זה דורש הסבר.

ההיגד השלישי בנוי שני חלקים: "ישא ה' פניו אליך / וישם לך שלום". נעסוק תחילה בחלק הראשון, "ישא ה' פניו אליך". המדרשים לפרשת נשוא³⁰ עוסקים בשאלה פרשנית חשובה - כתוב אחד אומר "ישא ה' פניו אליך", וכתוב אחר אומר על ה' ש"לא ישא פנים". התשובה הפרשנית חייבת לטפל בשאלות מוסריות, ולמדרשים יש תשובות שונות.

בעל המזמור מכיר את השאלה ומכיר את התשובות, והוא יודע, שאם ינסח כאן אותו היגד של ברכת כוהנים, תישאל גם עליו אותה השאלה, ושאלה זו לגבי תהיה אף חריפה יותר, שהרי המזמור מדבר על תקופה שהקב"ה מנחה בה את העולם במשפט ובמישור. צדק ומשפט הם היפוכו של 'משוא פנים'. נכון שיש תשובות וחילוקים, אבל בעל המזמור איננו רוצה לנסח ניסוח, שיש בו לפתוח פתח לשאלה.

תשובה זו עונה על העדר חלקו הראשון של ההיגד. נוכל לתת פתרון יותר משכנע אם לא נראה את ההיגד כבעל שני חלקים, אלא כיחידה אחת, שחלקה השני ('וישם לך שלום') הוא ביאורו והשלמתו של חלקה הראשון ('ישא ה' פניו אליך'). אם נענה לשאלה מדוע נעדר 'השלום' מהמזמור, יתיישב בפשטות כל עניין חסרונו של ההיגד השלישי.

נסח עתה את השאלה ביתר בהירות: מי שמכיר את ברכת כוהנים, ומי שמכיר את כל מה שניבאו הנביאים על ה'שלום' באחרית הימים, מרגיש מייד שעיקר חסר מן הספר. ההיגד על ה'שלום' כמו מרחף באוויר וממתין להיאמר, הוא חסר לתמונה האידיאלית, כדי להיות 'המכה בפטיש' המסיים את המלאכה והנותן לה את שמה³¹. ואולי באמת הזכיר בעל המזמור בדרך זו או אחרת את עניין השלום, ועלינו מוטל לחשוף איך והיכן?

תופעה אנושית פשוטה היא, שחשיבותו של דבר מורגשת רק כשהוא חסר. אדם שבע איננו יודע את ערכו של כיכר לחם, אדם בריא איננו מרבה לדבר על הבריאות, היא בשבילו דבר המובן מאליו. מי שחולה הוא זה שמרבה להזכיר ולדבר בשבח הבריאות. בן משפחה שחי לצדך שנים - לבך גס בו, אך ייעדר לזמן מה, והנה תמצא עצמך מדבר בו יותר מן הרגיל, חשת בהיעדרו.

³⁰ ראה, למשל, ב'תורה שלמה' לרב כשר. השאלה חוזרת כמה וכמה פעמים במדרשי ההלכה, במדרשי האגדה ובתלמוד.

³¹ להדגשת חשיבותו של השלום ראו לסיים בו קטעי לימוד ותפילה: מסכת עוקצין שבסוף סדרי המשנה, תפילת שמונה-עשרה, הקדיש, ברכת המזון ועוד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כך השלום. בתקופות של מלחמה חמה או קרה מרבים לדבר ב'שלום'³². הוא מהווה שאיפה, מטרה ותכלית. הוא איננו בנמצא ומרגישים בחשיבותו, ועל כן מייחלים לו ומדברים עליו. ואילו במזמור שלנו - בכל המבנה, גם בצורה וגם בתוכן - מתוארת סיטואציה שְׁפָל-כולה שלום, מסגרת שלמה ואידיאלית עד שאין צורך להגדירה, היא מובנת מאליה.

מהו השלום שבמזמור - הוא איננו רק 'שלום' כהיפוכה של יריבות ומלחמה. שלום הוא גם 'שלמות' והוא גם 'השלמה' - השלמה עם מה שאתה! כשם שלא ייתכן שוויון מוחלט בין המינים, כך השלום אינו שווה לכל אחד, כל אחד נולד עם נתונים שונים ועם שלמות משלו. רק 'השלמה' עם 'השלמות' שלך תוביל אותך לשלום. "וישם לך שלום" - השלום הוא לך, מיוחד לך, עם עצמך, בין אם אתה גבר או אישה, כוהן או ישראל, מלך או נתין, פרט או עם.

הנביא ישעיהו אומר "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע" (ישעיהו, מ"ה, ז). אור ושלום מקבילים כמו שחושך ורע מקבילים. 'שלום' כאן אינו היפוכו של 'מלחמה' אלא של 'רע', דהיינו הוא-הוא הטוב. "משמיע שלום מבשר טוב" (ישעיהו, נ"ב, ז). זהו הטוב של "וירא אלוהים את האור כי טוב". כל ששת ימי הבריאה ראה אלוהים כי טוב, הכול היה עומד בשלמותו הנכונה, הבסיסית, הטבעית, כפי שנקבעה על ידי בורא עולם. 'שלום' הוא שמו של הקב"ה, במובן זה, שהוא שקבע בעולם את חוקיו, סדריו וכלליו, את שלמותו.

"לדעת בארץ דרכך" במזמורנו פירושו, בין השאר, שהכול יבינו את מהותו של השלום הזה. העמים יכירו ויודו וידעו גם להבדיל בין קודש לחול **ובין ישראל לעמים**. לסיכום, בעל המזמור איננו מתעלם כלל וכלל מהשלום. אין הוא מנסח אותו במלה **שלום**, שהיא רב משמעית, אלא מעלה אותו בפרטי הסיטואציה המתוארת, טובע אותו במבנה הסגנוני והקצבי, ובכך תורם למשמעותו, יותר מאשר מלה כלשהי יכולה להביע.

אפילוג

נסיים במה שאינו קשור לביאור המיידי של תוכן המזמור. בתחילת המאמר ביארנו את שייכותו של המזמור לתקופת ספירת העומר - בין פסח לעצרת. עצרת, הוא חג שבועות, יחול בדרך כלל בין שבת פרשת 'במדבר' לבין שבת פרשת 'נשוא'. ופרשת **נשוא** היא פרשתה של ברכת כוהנים. וכך עולה, שבכל ערב מערבי הספירה אנחנו **מבקשים**: "אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה".

כשאנו מגיעים לשיא, לחג השבועות, אנו **מקבלים** עלינו את התורה, סופגים לתוכנו את אווירה של ארץ ישראל (רות, ביכורים) ומתחילים לשמוע את צלילי כינורו של דוד (רות).

³² כדי להמחיש זאת על דרך המליצה אומרים: "תלמידי חכמים **מרבין שלום** בעולם" כיוון שמתקנאים הם זה בזה, ויש נטייה למחלוקות, וקרובים הם לשנאה - בהכרח **מרבין הם בעשיית שלום**, גורמים הם לצורך המתמיד 'לעשות שלום' בין יריבים וחולקים...

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומיד בשבת שאחר-כך, שבת פרשת נשוא, **אנו נענים ומתברכים** מפי שלוחי הקב"ה³³:

יברכך ה' וישמרך / יאר ה' פניו אליך ויחנך / ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

³³ על הזיקות והקשרים בין פרשת השבוע ומקומה במהלך השנה, ביחס למועדים ומאורעות השנה - יש חומר מעניין, והדבר ראוי לבדיקה בפני עצמו.